

NI ALÍCIA, NI LOLITA

Mercè Otero Vidal
I.E.S. Santa Eulàlia
L'Hospitalet de Llobregat - 2008

Sóc aquí per parlar-vos d'escriptores de literatura infantil i juvenil, de les nenes i adolescents protagonistes de les seves obres i de com viuen la bellesa i els problemes que els comporta. Això que quedi clar. Però, d'entrada, si he d'explicar el títol que he posat a la comunicació, em veig obligada a fer una concessió i començar a parlar d'escriptors, de les nenes i adolescents que surten a les seves obres i com les converteixen a elles i la seva bellesa en objectes dels seus problemes, els dels autors, els dels homes, entenguí's bé. Aquest és encara el cànon vigent, sobretot després de la insistència i resistència d'Harold Bloom, un cànon de i per a homes blancs i heterosexistes.

Els mites es creen i recreen, per exemple, el de Lolita. Després de la novel·la de Nabokov (1955) i de la pel·lícula de Kubrick (1962), de manera intermitent però contínua, el tema: la seducció, el personatge: la noia adolescent i l'ètica i l'estètica del conjunt de l'obra no han deixat de ser actualitat per a la crítica i el comentari. Potser el cas d'Alícia és una mica diferent, és més nena, i per això l'*Alícia* de Lewis Carroll (Carles Lutwidge Dogson) va quedar classificada com a literatura infantil, malgrat que hi ha molta més subtilitat i intel·ligència en l'*Alícia* que en la sinceritat obscena i en el joc de provocació de *Lolita*. De tota manera, no es pot negar la coincidència de l'imaginari masculí d'ambdós autors, ja que no pot ser casual que Nabokov traduís al rus *Alícia en terra de meravelles*, l'any 1923.

Però em sembla que ja m'he cansat de parlar des de l'androcentrisme... Bé, ara començo de veritat, com diu el títol, no es tracta de parlar ni d'Alícia ni de Lolita, no m'interessa parlar de la manera que tenen els homes de veure i imaginar, desitjar i manipular la bellesa en els cossos de les nenes i de les adolescents. Per a Naomi Wolf: "Les dones són només 'bel·leses' en la cultura dels homes perquè la cultura pugui seguir essent masculina. Quan les dones, en aquesta cultura, demostrin tenir caràcter, no són desitjables, però sí que ho és, en canvi, la ingènua innocent" (Wolf, 1991: 76).

Tampoc es tracta de parlar d'escriptores que pertanyen als gèneres consagrats pel cànon, sinó precisament d'autores de literatura infantil i juvenil, que no se sap ben bé què és, si un o dos subgèneres d'un gènere de categoria superior o un o dos subgèneres al costat d'un altre subgènere que seria la literatura adulta. Hi ha una polèmica oberta en aquest sentit que no sé

fins a quin punt ha arribat a les aules universitàries. Les professores de secundària estem immerses en aquest tipus de literatura que és la que el nostre alumnat consumeix, *velis nolis*. Encara que abans ja existien les novel·les dites de formació, d'educació sentimental, els *Bildungsroman*, a les últimes dècades hi ha hagut un allau de novel·les que tracten de problemes de la joventut: sobre la descoberta de l'amor, la sexualitat, els conflictes familiars, la drogadicció, la malaltia i altres. Si pensem en el mercat editorial, per una banda, i en l'ensenyament, per una altra, s'entén que cal captar l'atenció de la gent jove vers la lectura i la via del realisme sembla el mitjà més adient. També en aquest tipus de literatura es planteja la qüestió clàssica del *prodesse et delectare* perquè és llegida sobretot dins de l'àmbit escolar i, a vegades, hi ha el perill que "el missatge" sigui molt evident, massa evident, de manera que els aspectes pedagògics i didàctics dominin sobre els literaris. Però també cal dir que, altres vegades, la presència d'una obra en col·leccions de literatura infantil i juvenil comporta el prejudici negatiu de la crítica, mentre que si aquesta mateixa obra hagués aparegut en una col·lecció de literatura adulta no desmereixeria gens de les altres publicacions.

Actualment la dita literatura infantil i juvenil és tan abundant i la presència d'autores en les seves files és tan dominant que, a l'hora de fer aquest petit treball, he d'assumir la responsabilitat d'haver fet una tria "tendenciosa", com totes les tries, per tal de poder il·lustrar alguns aspectes que em semblen significatius en relació al tema que ens ha portat a trobar-nos en aquest congrés de literatura sobre bellesa i dona. Les escriptores que he seleccionat són dones que pertanyen, en general, a generacions marcades pel feminisme dels anys seixanta i setanta i que centren les seves obres en nenes i noies protagonistes amb els seus problemes i preocupacions respecte al seu cos i la bellesa, però que no es limiten a fer un discurs de testimoni, realista i prou, sinó realista crític: posen en evidència alguns aspectes negatius de les nenes i les adolescents en relació al seu cos i a la bellesa i donen elements per plantar-los cara. Són dones que coneixen els problemes de les nenes i les adolescents perquè ho han estat i són mares i mestres de nenes i noies, a les quals pretenen transmetre, en les seves obres, vivències, consells, crítiques, models i contramodels. (Vegi's annex).

Un primer aspecte significatiu en les protagonistes de la literatura infantil i juvenil escrita per dones és que hi ha nombrosos casos en què les nenes es resisteixen a créixer, si això implica haver d'assumir un estat de bellesa. Per exemple, a la protagonista de l'obra de Susie Morgenstern que porta el significatiu títol de *La primera vegada que vaig tenir setze anys*, aquest aniversari li suposa, com a ritu d'iniciació, anar a la perruqueria, maquillar-se,

decolorar-se el bigoti i depilar-se les cames. Així s'entén que expressi la seva ambivalència respecte a la bellesa, vol i dol, quan es descriu ella mateixa al principi de la narració (Morgenstern, 1991: 5 i 43):

La primera vegada que vaig tenir setze anys, jo era lletja i no parava de dir-ho al mirall i a la mare. Propagava la notícia al meu coixí, que em responia amb la rosada de les meves llàgrimes. Confirmava aquest fet de la natura tafanejant a dins de tots els armaris de la casa, i a cada disfressa implorava l'instint de mentir.

Olga Xirinacs, autora reconeguda de literatura adulta, també escriu literatura juvenil i precisament dedica una d'aquestes obres, *Wendy torna a volar*, a fer una recreació actualitzada i reivindicativa de la Wendy de Peter Pan, que també necessita temps per acceptar fer-se gran: "A disset any, Wendy va recordar de nou Peter Pan perquè volia desaparèixer un any sencer" (Xirinacs, 1996: 5).

Paral·lelament m'agradaria recordar que també hi ha nenes, molt importants en la literatura infantil i juvenil, que, per sort, encara estan lluny d'aquesta iniciació a la bellesa i de les seves servituds, com la divertida i reivindicativa Anastàsia Krupnik de Lois Lowry o la Pippi Calcesllargues d'Astrid Lindgren que fins i tot surt del circuit del realisme estricte.

Un senyal inequívoc del canvi del cos de les nenes a la pubertat és el pit i el conflicte que això comporta és una constant en les obres que comento. Per exemple, la protagonista de l'obra d'Eva Santana, *Els maldecaps d'Emi Pi*, es presenta de la següent manera (Santana, 1995: 13):

Jo no sóc gaire maca, però tampoc sóc lletja del tot. Tinc el cabell d'un color indefinit, ni ros ni castany, allò que a la perruqueria en diuen: "castany clar". No el tinc ni llis ni arrissat, sinó que em fa unes ondes que van per on volen i que són inútils de pentinar. El duc bastant curt des d'un dia que l'àvia em va voler tallar les puntes i va anar tallant, tallant. Al matí no cal ni que em pentini, però semblo un noi. La mare diu que quan em surtin (ara no sé si es diu quan em surtin o quan em creixin) els pits ja no semblaré un noi. Ai, uix! no vull tenir pits, jo.

Les referències al pit no ens ha de sorprendre que ocupin pàgines i pàgines en aquest tipus de literatura. Un altre exemple: la protagonista de *Les cartes d'una jove enamorada* de Claire Robertson, que es diu significativament Gilly Freeborn i és una feminista de catorze anys que, com veureu, té les idees molt clares, en canvi, té els seus dubtes sobre el fet de tenir pits (Robertson, 1994: 9):

Tinc quasi catorze anys i començava a pensar que hi havia alguna cosa que canviava en mi. Semblava que totes les meues amigues tenien rotllos de la classe que fóra, però ¿i jo? Ni una rosca. Primer creia que devia ser perquè sóc una feminista militant (presidenta del CAFJICL, Comitè d'Acció Feminista de les Joves de l'Institut del Carrer Langley) i incapaç de veure els homes com poca cosa més que una mena d'insectes. Aleshores Judy Fry em va dir que això passava perquè encara no tenia pits i, sense pits, no notes "picoretetes", que no sé què deuen ser. Però amb tota franquesa, no em preocupava. Fins ara.

Anna-Greta Winberg, una de les autores més celebrades dins de la literatura juvenil i modèlica pel que fa al conreu del realisme crític, ataca frontalment, mitjançant la protagonista de *Quan un toca el dos*, el problema dels pits de la noia que es reconeix com a objecte de desig (Winberg, 1991: 45):

Però m'adonava prou que en Johan em mirava els pits quan estàvem junts. de vegades, al metro, quan no hi havia seients i ens estàvem drets al costat l'un de l'altre, notava com sovint abaixava la mirada cap als meus pits. Em posava a suar, i nerviosa, i em tapava amb l'abric. Si ets una noia, ja saps prou bé el que se sent. I si ets un noi, deus estar rient del que dic sense entendre-hi res, com si ho veiés.

No tinc el pit tan gros com la Cessi i prefereixo que sigui així. Però a ella no li sembla pas malament, diu que hi està acostumada.

És completament estúpid que m'agafin aquests atacs de timidesa perquè en Johan em miri els pits, que són ben petitons; però és que, alhora, m'estimaria més tenir-los més grossos... No, no n'acabo d'estar segura del tot.

De tota manera, el que m'agradaria és que ell pogués deixar de tenir-hi clavada la mirada.

Aquest fragment és una clara mostra de com les noies aprenen a contemplar el seu cos des de fora i des del punt de vista del desig masculí, i el cos que hauria de ser familiar i sentit com un tot, queda allunyat i dividit en parts. Així les nenes "aprenen el desig de ser desitjades" (Wolf, 1990: 203-204).

També Gemma Lienas, en un moment de la seva novel·la, *Ets galàctica, Carlota!*, planteja aquesta qüestió del punt de vista masculí en la valoració de la bellesa del cos de les noies (Lienas, 1994: 114-115):

"Entre tenir el cul una mica gros (com el meu) o tenir-lo inexistent fins a deixar tot els pantalons bufats per falta de res que el ompli", vaig pensar, "m'estimo més un cul gros. I què s'estimen més els nois?... Com diu la mare: tant se val el que vulguin els nois, el més important és que et sentis bé en la teva pròpia pell. A més, coneixeu gaires nois que estiguin ara mateix fent règim per perdre quilos? No, és clar que no. Potser algun que realment té un problema de pes seriós. En general, no són pas els nois els qui es martiritzen amb dietes i més dietes. Som

nosaltres, les noies, que seguint les regles estètiques que marca la moda, sovint feta pels homes, sotmetem el nostre cos a una disciplina que en molt casos arriba fins a la malaltia. "

En aquest cas s'introdueixen un parell d'elements nous no vistos fins ara: les malalties de l'alimentació, provocades pel mite de la bellesa, per una banda, i l'aliança generacional entre mares i filles, per una altra.

Desgraciadament, com s'ha vist en el cas de Carlota, algunes de les noies protagonistes o amigues de les protagonistes de les novel·les juvenils pateixen anorèxia o bulímia per les pressions socials rebudes a propòsit d'un determinat tipus ideal de bellesa, en alguns casos, i, en altres, com diu Naomi Wolf, perquè són els únics mitjans per mantenir la dignitat del cos que havien tingut de nenes i que perden com a dones. "L'anorèxia es propaga perquè dóna resultats. No tan sols resol el dilema de la dona jove enfront al culte de la fam, sinó que a més a més la protegeix de l'assetjament al carrer i de la coacció sexual" (Wolf, 1991: 257).

El mite de la bellesa i les seves nefastes conseqüències ja ha perjudicat de dues a tres generacions de dones. Per il·lustrar això, he triat un text de l'obra *Cara i creu*, que Susie Morgenstern va escriure a quatre mans amb la seva filla Aliyah i que és una bona mostra de la solidaritat de mares i filles, quan es tracta de qüestionar una concepció de la bellesa que és ja una maledicció generacional per a les dones. Susie, com a mare, escriu, quan veu que la seva filla comença a menjar bescuits de xocolata (Morgenstern, 199 : 25-4):

La miro com sempre, amb aquesta inquietud afligida pel fet de constatar que s'ha engreixat. Seixanta vegades al dia arronso la llengua dins de la boca per tal de no comunicar-li les meves observacions. La meva mare m'ho ha dit massa, m'ha mirat massa de través. Ho vaig prometre, ho vaig jurar sobre la punta de la meva estilogràfica i sobre el meu llum fluorescent: vaig jurar que mai no li parlaria d'això. Abans morir que abordar aquest tema tabú per excel·lència, llevat de quan està prima: aleshores no puc resistir d'admirar-la verbalment. És magnífica. No puc creure que algú amb unes proporcions tan perfectes hagi sortit del meu cos. Quan es deixa anar, es torna de seguida rodanxona, com jo. Quina desgràcia! Però es tracta de la seva vida. Es tracta del seu cos! No vull pas perpetuar els mateixos errors. Ja vaig sofrir-ne massa , jo.

Llàstima que l'ocasió no ho permeti; però, parlant de bellesa i de cos i de relació de mares i de filles, pertocaria introduir, en l'anàlisi d'aquests textos, alguna idea referent a l'ordre simbòlic de la mare, en la línia ideològica de Luisa Muraro o Maria Milagros Rivera Garretas. En el reconeixement de la relació entre mare i filla i en el reconeixement de l'autoritat materna pot trobar-

se el desllorigador d'aquests problemes d'acceptació del propi cos de les adolescents i també segurament d'aquí ha de sortir la força per lluitar contra el mite de la bellesa que malmet el benestar i el plaer de les dones.

Caldria aturar-se a comentar sota aquesta òptica què significa una obra com la de Mary Rodgers, *Quin dia tan bèstia!*, en què mare i filla es lleven un dia amb els cossos canviats.

O també seria interessant veure la relació entre germanes (més enllà de la Ventafocs i les seves germanastres), com l'enfoca Lois Lowry en la seva obra més coneguda, *Un estiu per morir*, on la protagonista es fixa en la semblança entre la seva germana i la seva mare (Lois Lowry 1987: 17):

Em sembla que quan la mare mira Molly se'n recorda d'ella mateixa quan era una nena, perquè s'assemblen molt l'una a l'altra, i deu ser ben curiós veure't créixer una altra vegada. Deu ser com mirar a través de l'ull gran d'un telescopi -et veus a tu mateixa jove, lluny, sola; hi ha massa distància per fer altra cosa que mirar i recordar i somriure.

He d'acabar i deixo el tema obert sobre la taula...

Les noies de les novel·les que comento són com les meves alumnes que, en el moment de la pubertat, es veuen obligades a competir en dos camps: en els estudis i la formació professional i en el de la bellesa. No hi ha dubte que les nenes i les noies són belles, molt belles, però no s'ho creuran fins que no avancin més enllà del mite de la bellesa, tal com se'ls imposa actualment. No sé què podrà fer realment la literatura juvenil per elles: les autores intenten ajudar donant un testimoni crític en les seves obres i les professores, com jo, prediquem i lluitem amb els nostres limitats mitjans contra el mite de la bellesa perquè les nostres alumnes puguin ser belles de debò.

Annex

De les autores citades en sabem poca cosa, només les presentacions editorials que, de manera molt sintètica, donen algunes dades que poden ser útils per identificar-les i que per això reproduïxo a continuació.

Gemma Lienas i Massot és nascuda a Barcelona (1951). Va estudiar Filosofia i Lletres i és professora de llengua i literatura. Treballa en el món editorial des de l'any 1982. Va publicar *Cul de sac* l'any 1986 i des d'aleshores es dedica a la literatura per a joves. Compta amb els premis "Ramon Muntaner" i "Octubre" i té la menció d'honor de l'IBBY.

Lois Lowry va néixer a Honolulu, Hawaii, i, després de viure a diferents llocs, s'ha instal·lat a Maine (EUA). També ha desenvolupat diverses feines com a infermera, bibliotecària, llibretera i fotògrafa. El 1978 va rebre el premi al millor llibre juvenil de la International Association's Children's Books per *Un estiu per morir*. Té més de vint-i-cinc llibres publicats, entre els quals destaca la sèrie dedicada a l'Anastàsia Krupnik.

Susie Morgenstern va néixer a Newark, New Jersey (EUA), el 1945. Ja va començar a escriure al diari de l'institut on estudiava. És doctora en literatures comparades i resideix a Niça de fa una colla d'anys i ha adoptat el francès com a llengua literària. Li han concedit un bon nombre de premis entre els quals destaca el "Gran Premi del Llibre Juvenil" de França.

Mary Rodgers viu a Nova York, és mare de cinc fills i autora d'obres com *La tele boja*, *Un estiu capgirat* i *Quin dia tan bèstia!* que el 1977 va ser adaptada per al cinema.

Eva Santana, nascuda a Badalona el 1972, fins ara ha col·laborat a la premsa local i ha guanyat el premi "Ciutat de Badalona. Països Catalans-Solstici d'estiu" 1995 amb la novel·la *Els maldecaps d'Emi Pi*. Actualment combina els estudis d'història amb els de joieria.

Anna-Greta Winberg va néixer a Estocolm l'any 1920. Ha treballat com a secretària a la Companyia Sueca de Ràdio. Va escriure la seva obra més coneguda, *Quan un toca el dos*, arrel del seu divorci. Compta amb nombrosos premis i altres obres seves són *Tot d'un plegat* i *Sola a ciutat*.

Olga Xirinacs viu i treballa a Tarragona on ha nascut. La seva producció compta amb obra poètica plenament reconeguda com *Marina* (Premi de la Crítica, 1978), *Llavis que dansen* (Premi Carles Riba, 1987). En prosa ha publicat entre d'altres: *Interior amb difunts* (Premi Josep Pla, 1982), *Al meu cap una llosa* (premi Sant Jordi, 1984, Premi de la Crítica, 1986) i també té el seu lloc en la literatura juvenil amb *Xocolata* (1994) i *Wendy torna a volar* (1996).

Referències bibliogràfiques

LIENAS, Gemma (1994). *Ets galàctica, Carlota!*. Barcelona: Cruïlla, 1994.

LOWRY, Lois. (1979) *Anastàsia Krupnik*. Trad. Carme Serrallonga. Barcelona: Columna La Galera, 1994.

LOWRY, Lois (1977) *Un estiu per morir* Trad. Glòria Bohigas i Fina Marfà. Barcelona: La Magrana, 1987².

MORGENSTERN, Susie i Aliyah (1985). *Cara i creu..* Trad. Joan Leita Barcelona: Pirene, 1989.

MORGENSTERN, Susie (1989). *El primer cop que vaig tenir setze anys*. Trad. Àlvar Valls. Barcelona: La Galera, 1991.

RIVERA GARRETAS, María-Milagros (1994). *Nombrar el mundo en femenino. Pensamiento de las mujeres y teoría feminista*. Barcelona: Icaria, 1994.

ROBERTSON, Claire (1990). *Cartes d'una jove enamorada*. Trad. Víctor A. Oroval. Alzira: Bromera, 1995².

RODGERS, Mary (1972) *Quin dia tan bèstia!* Trad. M. Antònia Oliver. Barcelona: La Magrana, 1984³.

SANTANA, Eva (1995) *Els maldecaps d'Emi Pi*. Barcelona: Columna, 1995.

WINBERG, Anna-Greta (1972) *Quan un toca el dos*. Trad. Josep M. Custòdio. Barcelona: La Magrana, 1991¹⁰.

WOLF, Naomi (1991). *El mito de la belleza*. Trad. Lucrecia Moreno. Barcelona: Emecé, 1991.

XIRINACS, Olga (1996). *Wendy torna a volar*. Barcelona: Cruïlla, 1996.